

Олександр Підкуйко,
аспірант кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом НАДУ

Стимулювання самоорганізації територіальної громади як ключовий чинник її сталого розвитку

Досліджено проблему стимулювання самоорганізації територіальної громади у контексті соціосинергетичного підходу.

Визначено напрями і чинники політики розвитку територіальної громади відповідно до закономірностей самоорганізаційних процесів у соціальних системах.

Ключові слова: самоорганізація, синергетичний підхід, органи самоорганізації населення, соціальна система.

Describes the problem of self-stimulation of the local community in the context of socio-synergetics approach. The directions and factors of policy of the local community development in accordance with the regularity self-organization process in social systems.

Key words: self-organization, synergetic approach, bodies of the population's self-organization of the population, social system.

Постановка проблеми. Стимулювання самоорганізації населення є особливо важливим завданням для України у зв'язку з двома основними причинами. По-перше, з розвитком інформаційних технологій та глобалізацією усіх сфер суспільного життя змінюються та ускладнюються проблеми життєдіяльності територіальних громад, тому виникає нагальна потреба в розробці підходів до забезпечення їх сталого розвитку, які у тому числі сприятимуть зменшенню негативних зовнішніх впливів і пов'язаних із ними кризових явищ, а також забезпечуватимуть швидкі й адекватні реакції на них з боку територіальних громад. По-друге, самоорганізація населення забезпечує посилення суб'єктних позицій громадян та їх об'єднань, що є необхідним для формування громадянського суспільства в державі.

Разом з тим на практиці бракує адекватного наукового інструментарію для розробки ефективних напрямів стимулювання самоорганізації населення. Тому необхідно

здійснити науковий аналіз самоорганізаційних процесів, дослідити їх специфіку та виявити можливості щодо розвитку територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема самоорганізації соціального життя сьогодні є однією з найбільш популярних у наукових колах і розглядається у різних аспектах. Так, Н.В.Мішиною здійснено аналіз визначення терміна "самоорганізація населення" в законодавстві та в доктринальній літературі України [4]. Роль органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування досліджував А.В.Осипов [5]. Л.Я.Самойленко досліджувала основні підходи до реформування системи місцевого самоврядування як чинника самоорганізації і волевиявлення населення в громадянському суспільстві [6]. Умови стійкості соціальної системи в контексті самоорганізаційних процесів у суспільстві знайшли своє відображення в наукових працях Н.В.Спиці [7].

Висновки і напрацювання зазначених та інших учених є вагомим внеском у розвиток сучасної науки і практики, особливо щодо забезпечення сталого розвитку територіальних громад, які об'єктивно можуть бути об'єднані спільними інтересами і мають передумови для застосування широкого кола технологій самоорганізації. Дослідження цієї наукової проблеми з позицій соціосинергетичного підходу ще не було предметом окремого дослідження.

Метою статті є визначення ролі самоорганізації населення для сталого розвитку територіальної громади та напрямів її стимулювання органами публічної влади з позицій соціосинергетичного підходу.

Вклад основного матеріалу. Самоорганізація - це ознака діяльності місцевої територіальної громади як соціальної спільноти, тому самоорганізаційний процес визначається як суспільний та такий, що характеризує місцеве самоврядування як сферу функціонування громадянського суспільства. А самоврядування - це ознака функціонування територіальної громади як політичної спільноти, тому самоврядний процес визначається як політичний та такий, що характеризує місцеве самоврядування як політичний інститут. При цьому А.В.Осиповим доведено, що самоврядний процес може бути

ефективним за умов внутрішньої потреби громадян у самоорганізації за політичними мотивами, що дає змогу визначити наступну залежність розвитку демократичного процесу: самоорганізація - самоврядування - демократія [5, с. 14].

Як зазначає Н.В.Спиця, самоорганізація соціальної системи є поняттям, що охоплює зміни і взаємодії всієї сукупності її елементів, спрямованих на збереження сталого розвитку системи загалом. Вона виникає як результат, "рівнодіюча" цілеспрямованих дій у рамках більш широких соціальних систем і процесів та вважається одним із проявів спонтанних процесів у суспільних групах. Виступаючи як фактор посилення цілеспрямованого керуючого впливу, самоорганізація відіграє конструктивну роль. Деструктивним чинником вона стає лише в разі виникнення небезпеки переважання другорядних потреб над стратегічними потребами суспільства, індивідуальних, групових, відомчих інтересів над суспільними [7, с. 223]. Негативними проявами самоорганізації є бунти, масові екстремістські дії, антидержавні виступи [2, с. 340]. Водночас, на нашу думку, ефективна постійна взаємодія органів публічної влади із суспільством дає змогу попереджувати такі події. Відтак самоорганізація може бути потужним джерелом розвитку держави.

Самоорганізація населення потребує уваги та корекції з боку держави, яка за допомогою відповідних ресурсів може заохочувати одні спонтанні процеси та стримувати й запобігати іншим. Разом з тим вона не здатна замінити державне регулювання і роль державних органів полягає у стимулюванні самоорганізації для забезпечення суспільно необхідного результату [2, с. 340].

Процеси самоорганізації у природних і соціальних системах вивчає міждисциплінарна наука - синергетика. Закономірності самоорганізаційних процесів є надійною базою для розробки ефективних напрямів політики розвитку територіальної громади. Закономірності є своєрідним "ключем" до розв'язання низки практичних завдань, наприклад:

- *здатність до зменшення ентропії шляхом взаємодії з навколишнім середовищем* слід враховувати при розробці заходів щодо забезпечення взаємодії територіальної громади із

зовнішнім середовищем, а також громадян та їх об'єднань у середовищі територіальної громади;

- *нелінійність* пов'язана, насамперед, із невизначеністю середовища функціонування територіальної громади та її суб'єктів, а також впливом суб'єктивних чинників, за яких управлінські дії можуть мати непередбачувані результати - як позитивні, так і негативні;

- *здатність до саморегуляції* слід брати до уваги, насамперед, у контексті урахування спроможності територіальної громади реагувати на різноманітні зовнішні і внутрішні впливи таким чином, щоб забезпечувати рівноважний стан територіальної громади як соціальної системи;

- *відбір систем і механізмів зі сприятливими властивостями з великого числа можливих конкурентних процесів* - щодо урахування особливостей територіальної громади під час розробки механізмів впливу на її функціонування і розвиток;

- *стабільність системи при випадковій помилці у процесі репродукції як джерела нових структур, механізмів та інформації* щодо застосування неапробованих підходів, які сьогодні є важливими з огляду на потребу суттєвого покращання умов життєдіяльності територіальних громад;

- *обробка інформації*, тобто здатність до її створення, зберігання, відтворення і використання - щодо необхідності розробки довготривалих інформаційних стратегій, які формуватимуть базові передумови для створення нових знань і цінностей у громаді, у тому числі щодо забезпечення її сталого розвитку;

- *оптимізація та адаптація*, здатність підлаштовуватися до мінливих зовнішніх умов, зокрема, важливим є урахування цієї закономірності при розробці нормативно-правової бази, вчиненні певних дій, завдяки яким органи публічної влади прагнуть отримати швидкі реакції з боку громади;

- *розгалуження*, тобто все більш сильному розщепленню реального і в ще більшій мірі потенційного шляху еволюції - для розробки програм і стратегій розвитку територіальної громади адаптивного типу;

- *мережева структура з тенденцією до утворення все більш складних співвідношень і залежностей між підсистемами* - щодо застосування інструментів, які забезпечують взаємодію в територіальній громаді на основі спільних інтересів;

- *об'єднання систем шляхом з'єднання у ціле все більш зростаючої складності та все більшої потенції до дії* - щодо визначення напрямів взаємодії різних груп за інтересами у межах територіальної громади, а також міжмуниципальної взаємодії;

- *прискорення еволюції*, тобто постійне наростання середньої швидкості еволюційного процесу внаслідок механізмів зворотного зв'язку свідчить, що постійна взаємодія територіальної громади та її органів забезпечують прискорення розвитку територіальної громади у відповідних сферах та ін.

Також відомо, що для забезпечення сталості системи має бути забезпечено певний рівень порядку і хаосу. Більшість дослідників самоорганізації спільні у визнанні співвідношення "золотого перетину". Так, відносна ентропія (рівень хаосу) гармонічного середовища відповідає 0,382. Це означає, що в гармонічній системі частка хаосу становить 0,382 від цілого, а частка упорядкованості 0,618. За такого співвідношення система зберігає достатню стабільність і визначеність і водночас має достатньо високий рівень невизначеності, яка надає можливості для змін та підтримки необхідних темпів розвитку [3, с. 52].

Отже, у разі збільшення рівня хаосу розпочинається деградація, за умови збільшення порядку - виродження. Звичайно, здійснити відповідні розрахунки на рівні територіальної громади є надзвичайно складним завданням, оскільки соціальні системи відрізняються від систем природи, де ці розрахунки можуть бути точними. Проте політика, що ґрунтується на такому підході, має враховувати потребу постійного впровадження нових підходів у забезпеченні розвитку територіальних громад для досягнення певного рівня її сталості. Так, деградація, на нашу думку, проявляється у зміні ціннісних орієнтацій, погіршанні взаємодії у громаді. Виродження ж більше стосується розвинених держав і громад, де забезпечується підвищення рівня порядку в суспільстві.

Слід зауважити, що на рівні невеликих локальних спільнот найчіткіше проявляється головна вимога самоорганізації соціальної системи - конкретний інтерес щодо розв'язання

конкретної суперечності, що виникла в певний момент, будь то реакція на зовнішні впливи, чи реалізація внутрішнього інтересу. У свою чергу, для органів публічної влади самоорганізація громадян означає появу вільної енергії (часу, ресурсів) для вирішення інших, стратегічно важливих завдань.

Самоорганізація населення має конкретні організаційно-правові форми, на відміну від самоорганізації загалом. Це одна з форм участі членів територіальних громад у вирішенні окремих питань місцевого значення. В Україні вона найчастіше пов'язується з відповідними інституціями - органами самоорганізації населення. Згідно із Законом України "Про органи самоорганізації населення" це представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом [1]. Нагадаємо, що система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську ради; сільського, селищного, міського голів; виконавчі органи сільської, селищної, міської рад; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення. Органи самоорганізації населення являють собою інститут безпосередньої демократії, колективну форму реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні згідно з принципом субсидіарності.

Коли ж говоримо про самоорганізацію населення в широкому розумінні, то сюди слід віднести всі об'єднання громадян за інтересами, у тому числі неформалізовані об'єднання, які виникають спонтанно, для розв'язання певної актуальної проблеми.

Для забезпечення сталого розвитку територіальної громади перед органами публічної влади постає надзвичайно складне завдання - інтегрувати всі об'єднання громадян, а також громадян для досягнення спільної цілі - збалансованого використання ресурсів громади та соціально-економічного розвитку. Причому з огляду на закономірності самоорганізації систем відповідна спільна діяльність має функціонувати не лише в перспективі, а постійно, для здійснення невеликих кроків до визначеної мети - сталого розвитку, в якому зацікавлені всі члени територіальної громади. Не випадково сьогодні багато говориться про залучення

громадськості до розробки стратегій розвитку територіальних громад. Проте навіть цей крок буде приречений на невдачу, якщо не буде відповідних постійних дій громадськості, які реалізовуватимуть відповідний інтерес. Це завдання має стратегічне значення для будь-якої територіальної громади, яка хоче забезпечити свій сталий розвиток.

Підходячи до розробки відповідного інструментарію, слід зауважити, що в соціальних системах завжди присутні механізми двох видів: самоорганізації й організації. Причому найчастіше процеси організації з часом набувають характеру процесів, що самоорганізуються, про що свідчить практика держав розвиненої демократії. Головний урок з їх досвіду стосується ролі органів публічної влади, яка полягає у створенні імпульсів для необхідних самоорганізаційних процесів. Зокрема, для територіальної громади це означає її спроможність вирішувати питання місцевого значення власними зусиллями, тобто згідно з принципом субсидіарності.

За висновками С.М.Цимбал, сутність синергетичного підходу до соціального управління - це переважання самоорганізаційних механізмів, у тому числі й стимулювання хаосу, що дає системі можливість виходу на атрактор. Це ситуація, коли управління соціумом і зміна зовнішніх та внутрішніх умов існування в ідеалі зводяться до пошуку резонансних зон. При цьому результат визначається не силою впливу, а погодженістю його з внутрішніми властивостями системи. Таким чином, оптимальна стратегія управління - це своєрідний баланс між організацією й самоорганізацією [8, с. 36].

Ефективна стратегія управління передбачає розуміння та урахування траєкторій розвитку територіальних громад, сприяння вибору між цими траєкторіями відповідно до найбільш актуальної моделі - сталого розвитку. Роль органів публічної влади тут зводиться до легкого "підштовхування" громадян та їх об'єднань, органів самоорганізації населення у визначених напрямках.

Стимулювання самоорганізації населення може відбуватися шляхом застосування правових і неправових методів впливу. Як зазначалося вище, ці методи можуть бути ефективними за умови, якщо враховані особливості сприйняття громадою певних норм чи впливу заходів. Основою ефективного

застосування цих методів є відповідна інформаційна діяльність. Як слушно зазначає Н.В.Спиця, процеси самоорганізації суспільства протікають завдяки наявності певної інформації. Так, система несе в собі генетичну пам'ять, якою є культура, традиції, духовні цінності, мистецтво. Вони являють собою ретельно відібрану в процесі самоорганізації суспільства інформацію з властивими їй гомеостатичними параметрами, які управляють поведінкою суспільства. Системна інформація була накопичена суспільством протягом усієї його еволюції і не може бути відкинута, оскільки є домінуючим і детермінуючим елементом у будь-яких організаційних і самоорганізаційних процесах життєдіяльності людської спільноти [7, с. 228].

Соціосинергетика припускає, що, докладаючи мінімальні зусилля у певних точках системи, можна досягти максимальних результатів [8, с. 37]. Оскільки спрямованість самоорганізації зумовлюється соціокультурним середовищем, то основний акцент діяльності органів публічної влади має бути зроблено на формуванні більш сприятливого соціокультурного середовища в громаді. Вирішення цього завдання забезпечує утворення і збереження системної інформації територіальної громади. Саме цей механізм відповідає за формування цілей територіальної громади. У цьому контексті доцільним є впровадження програм, спрямованих на підвищення якості культурно-духовного життя територіальної громади.

Висновки. Розуміння закономірностей самоорганізації соціальних систем надає можливості більш ефективно управляти їх розвитком. Підхід до забезпечення розвитку територіальних громад через стимулювання самоорганізаційних процесів - це підхід, який кардинально змінює парадигму публічного управління. У його межах діяльність органів публічної влади має відбуватися не лише в контексті задоволення потреб громадян, але й щодо цілеспрямованого формування їх певної поведінки, яка сприятиме задоволенню їх потреб та інтересів і водночас сталому розвитку територіальної громади.

Дослідження самоорганізації територіальної громади згідно із соціосинергетичним підходом дало можливість зробити такі висновки:

1. Територіальну громаду та її структурні складові слід розглядати як живу нелінійну систему з певним рівнем

співвідношення порядку й хаосу, які необхідно регулювати для забезпечення сталого розвитку.

2. Стимулювання вертикальної і горизонтальної взаємодії у територіальній громаді забезпечує прискорення еволюційних змін та якісне оновлення інформаційної основи функціонування територіальної громади як системи.

3. Соціокультурне середовище є найбільш впливовим фактором розвитку самоорганізації, тому в основу стратегій розвитку територіальних громад слід покласти певні оновлені культурні цінності, які сприятимуть забезпеченню сталого розвитку громади. Проте слід враховувати, що лише тривала, постійна і цілеспрямована діяльність може забезпечити зміну базових ціннісних орієнтацій громади. Відповідними сферами є мистецтво, релігія, традиції, норми та ін.

4. Стимулювання процесів самоорганізації - це вплив органів публічної влади та інших зацікавлених суб'єктів на протікання процесів самоорганізації через виявлення та практичне застосування можливостей спрямування дій членів територіальної громади та відповідних інституцій у визначеному спільному напрямі, створення для цього необхідних організаційних структур, а також вплив на співвідношення порядку і хаосу шляхом застосування управлінських механізмів на інноваційних засадах.

5. Забезпечення сталого розвитку територіальної громади залежить від оновлення підходів до її функціонування у внутрішньому та зовнішньому середовищах. Ідеться як про стимулювання розвитку самоорганізаційних процесів громадян згідно з принципами сталого розвитку, так і про налагодження взаємодії між існуючими їх об'єднаннями, а також розвиток міжмуниципальної співпраці, яка може надати імпульси до позитивних змін.

Зазначені висновки становлять основу для визначення більш ефективних форм і методів забезпечення розвитку територіальної громади, що може бути предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Про органи самоорганізації населення : Закон України // Голос України : офіц. вид. - 2001. - 15 серп. - № 145.

2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. - Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. колегія : О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко (співголова) та ін. ; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. - Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. - 408 с.

3. *Колков А. И.* Лишь в нашей призрачной свободе... / А. И. Колков // Химия и жизнь. - 1990. - № 9. - С. 51-53.

4. *Мишина Н. В.* Термін "самоорганізація населення" в законодавстві та в доктринальній літературі України / Н. В. Мішина. - Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/REGIONALNE/04-MISCHINA.pdf>

5. *Осипов А. В.* Місце та роль самоврядних процесів у демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Осипов А. В. ; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. - 17 с.

6. *Самойленко Л. Я.* Основні підходи до реформування системи місцевого самоврядування як чинника самоорганізації і волевиявлення населення в громадянському суспільстві / Л. Я. Самойленко // Інвестиції: практика та досвід. - 2009. - № 20. С. 84-88.

7. *Спиця Н. В.* Стійкість соціальної системи в контексті самоорганізаційних процесів суспільства / Н. В. Спиця // Культурологічний вісн. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни / голов. ред. В. І. Воловик. - Вип. 20. - Запоріжжя : "Просвіта", 2008. - С. 222-228.

8. *Цымбал С. Н.* Технологии моделирования и управления социумом: нелинейный подход / С. Н. Цымбал // Філософські науки : зб. наук. пр. - Суми : СумДПУ, 2005. - С. 36-42